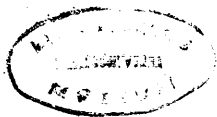


A MÓRA FERENC MÚZEUM

# ÉVKÖNYVE

1968

SZEGED, 1968



E 75.5392

1998

JAHRBUCH DES FERENC MÓRA MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)  
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)  
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

*Dömötör János, Jubász Antal és Trogmayer Ottó*  
közreműködésével

szerkeszti:  
BÁLINT ALAJOS

A fényképeket és rajzokat a szerzők, illetve  
*Égető János, J. Gräber, Havranek László, Hernádi Oszkár, Keszei Péter*  
*és Lány Győző, valamint a Kunsthistorisches Museum (Wien)*  
készítették

A borítólap *Horváth Mibály* munkája  
(makói keresztaszemes párnavég)

Kiadásért felel a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója  
Példányszám: 600 — Terjedelem: (A/5) ív  
68-6034 — Szegedi Nyomda

## DUGONICS ANDRÁS

Az Etelka írója halálának 150. évfordulója alkalmat ad arra, hogy emléket felidézzük, és életművének másfélszázados útjára egy rövid pillantást vessünk az irodalomszociológia szemszögéből. A köztudatban úgy élt, mint író, pedig igazában agitátor volt; regényeiből, drámáiból is hiányzik mindaz, ami az író íróvá teszi.

Az 1788-ban megjelent Etelka című regényének sikere – az akkori magyar viszonyokat tekintve – rendkívülinek mondható. És a ma embere értetlenül áll e jelenség előtt, és keresve-keresi a siker okát. (Az író életében a regény három kiadást ért meg ezer-ezer példányban, s mind elkelt.) E regény ugyanis az író minden más művével együtt – a Példamondások és jeles beszédek kivételével – ma már elolvashatatlan, de úgy véljük, olvashatatlan volt már 100 évvel ezelőtt is. A korabeli dicsőítő kritika, mint Péczeli Józsefé is, nagyon is megmosolyogtatóan túlzó, amikor azt írja, hogy „Dugonics András úr ezen Etelká-ja még olly kipallérozott nemzetek könyveik közibe is méltán béillik.”<sup>1</sup>

Csokonainak Dugonicsot dicsőítő verse is az alkalmi versek udvariaskodó túlzása:

Most még az idők és, kik tsak emésztenek,  
Művek fenn maradtán ők majd versengenek:  
Melyik magasztallya jobban munkáidat?<sup>2</sup>

Az első magyar regény közönség sikere elnémítja a józan kritikát, és Kazinczy Ferenc is, az „idegen szép” remek művelője csak bizalmas levélben meri hangoztatni a műről vallott véleményét:

„En ennek a könyvnek látásán nagyon megörültem... ah, de mint szomorkodtam el, midőn a legíztelenebb galantériát, a legalatsonyabb popularitást s gyermeki affectatiót, hogy *Magyar vagyok* találtam benne... Elhallgatom azt, hogy a könyv, ha úgy tekintjük tsak mint Románt, tsak nem az Argirus és Stilfrid classisába való...”<sup>3</sup>

Ebben az állásfoglalásban benne van Kazinczy egész életcélja: az alacsony magyar közízlés felemelésének szándéka.

Kármán finom rajzú Fannija és Dugonics tenyeres-talpas Etelkája nagy-szerűen példázza a XVIII. század végi magyar műveltség és közízlés két végét. Későbbi irodalomtörténészeink és kritikusaink: Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt, Bodnár Zsigmond, Bayer József és mások – Dugonicsról szóló kritikáik-

<sup>1</sup> Minden Gyűjtemény 1789. IX. levél p. 130.

<sup>2</sup> A Dugonics oszlopa.

<sup>3</sup> Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése t. I. p. 191.

ban lényegében azt mondják, amit Kazinczy, és nem szívesen látják az Etelka című műben az első magyar regényt. Kazinczy-ék magas szintű irodalmi törekvésének sikertelenségét éppen az Etelka népszerűsége magyarázza. Buffon sokat idézett mondása: „A stílus az ember” a társadalomra is érvényes, mert így is mondhatjuk: a stílus a társadalom. Ugyanis, a stílust a társadalmi valóságoknak formákba, témákba, képekbe, alkotásokba áttett összességének tekinthetjük. És bármily nagy legyen valamely író alkotótehetsége, a közönségízlésre fütyülhet, de azt mégis tudomásul kell vennie.

Dugonics regénye a korabeli beszűkült nemesi világnézet tükörképe, a honfoglalás korába vetített, ismeretlen forrásból merített történet, az elképzelt ősi dicsőség naiv igazolása, az Extra Hungariam non est vita-mos nemzeti öntudatnak, a II. József németellenes érzelmeknek a Kartigámok és a Kasszandrák irodalmi szintjén való kifejezése.

Azaz: Dugonics írói sikerét elsősorban annak köszönhetjük, hogy a korabeli magyar nemes a maga sajátos problémáit, heveskedő érzelmi világát a hősi múlt hamis, de tetszetős díszleteivel fejezte ki úgy, hogy az írói szándék alkalmas időpontban találkozott az olvasóéval.

Dugonics, az író és olvasóközönsége, a magyar nemesség – azonos kultúrájú és világnézetű volt. Minden azonos szintű, kultúrájú közösség azonos ízléssel, eszmével, hittel, ítélőképességgel, törekvéssel rendelkezik. Dugonics Etelkáját tehát kultúrközössége úgy fogadta, mint amelynek írói világa magától értetődő, evidens, nem szükséges annak bizonyítása. A magyar nemesség maradi és alacsony szintű, orthodox világnézete, amely a regényben kifejezésre jutott, nem tűrte a kritikát, de önmagával szemben sem tudta volna alkalmazni anélkül, hogy az alapjaiban ne rendült volna meg. Dugonics tehát olvasóközönsége ideológiájának vált öntudatlan és tudatos kiszolgálójává.

A korabeli olvasó hamis, de valóságnak vélt történelmi illúziójával hitt az ősi magyar dicsőségben, mint a máglyákat rakató inkvizíciós pap a boszorkányok létezésében. Az irreális világban élőknek nincs szüksége sem az idő, sem a tér logikára kényszerítő igazságára, sőt menekül előle. Ezért is volt oly kedves sok, korabeli olvasónak Dugonics regénye.

Minden író addig él, ameddig a műveiben megalkotott világ időszerű tud maradni az utókor számára. Dugonics hősei figurái voltak az élet teljes valóságától távol élő alkotójuknak és vele együtt szálltak a sírba.

Miért mégis, hogy Dugonics csaknem egy évszázadon át maradt ihletője szülővárosa népének? Miért mégis, hogy neve porából megélemedett Főnix mádként támadt fel s szimbóluma lett a XIX. században, de különösen a Bach-korszak idején, a haladásnak és a német elnyomó hatalommal való szembeállásnak?

Fentebb már említettük, hogy Dugonics rendkívüli írói sikere a kritikát is elnémította, viszont éppen ez a tény tette lehetővé, hogy neve túlélte műveit. Dicsőítették, de műveit nem olvasták. Nem is annyira művei tartották fenn nevét, mint inkább neve adta át műveit az utókoroknak.

Vannak könyvek, melyeket a körülmények portálnak és amelyek portálják azután a könyvek szerzőit is.

Azon túl, hogy valamely író neve fennmaradásában nagy szerepet játszik a „hazánk nagyjai” közé való hivatalos besorolása, a szülőváros tiszteletnyilvánítása azzal, hogy nevével utcát nevez el, Dugonics hírnevének frissen tartásában, növelésében döntő szerep jutott a nevével elnevezett szegedi piarista gimnáziumnak, róla való tanítása hatásának, különböző szegedi írói csoportoknak,

az 1892-ben megalakult Dugonics Társaságnak és nem utolsósorban a nagy szegedi írók Dugonics-kultuszának.

A szegedi polgárság a XIX. század elején olyan kulturális és gazdasági eredményekkel dicsekedhetik, amilyennel kevés, török iga alól felszabadult magyar város. Dugonics születésének évében (1740) Szeged alig 1500 házból áll, lakosainak száma tízezerre sem tehető, és annak ellenére, hogy a várost gyakori tűzvész, árvíz, megújuló pestises járvány, sáskajárás és különböző elemi csapások sújtják<sup>4</sup> s elképesztő, nyomorúságos állapotok uralkodnak, 1820-ban a város már azzal büszkélkedhetik, hogy „nem csak tudós Hazafiak által kormányoztatik, hanem máshová is értelmes Papokkal, Földmérőkkel, Orvosokkal szolgál; jól tanult mester emberekkel és legényekkel maga is bővelkedik, más Városokat is segít: halász hajók mellett leg szebb' s leg híresebb gálya hajókat épít; száraz és vízi malmokkal Bánátot és Bátskát meg rakja: zsindeit, lértet, deszkát milliomként készít és adogál az idegeneknek: szekeresseinél az Ausztriai Tartományoknak nagy része esméretes. Még tsudálatosabb ezeknél a' népszaporodás, mellyből minden szomszéd Vármegyékbe a' kertészségek elterjedtek, és gyarapodtak. Közönséges mondás az: hogy ha Szegednek szállítványi összevegyülénék, három Szeged kerekedne belőlük. Piatza ennek a Városnak termékenyebb esztendőben, a' kellemetesebb s ritkább gyümölsők mindenféle nemeivel Olasz országot inkább, mint az Alföldet ábrázollya. Egy szóval: Szeged duplázza lakosának számát, s egy két száz mester embereit ezekkel szaporította.”<sup>5</sup>

Mennyi öntudat és jogos, gazdasági és kulturális eredményekkel megalapozott lokálpatriotizmus árad e sorokból. A város hagyományainak tudatos ápolása polgárainak hősi erőfeszítéséből következik, akik a kiművelt fők mind nagyobb számában látják a város gazdasági fejlődését. S innen ered azoknak tisztelete, kik Szeged lakóinak műveltségét előbbre vitték, hírnevét gyarapították.

A város számára a Dugonics-hagyomány ápolása nemcsak lokálpatriotizmus, annál sokkal több: a szellemi szabadság követelésének szimbóluma. Már az 1830-as években megszületett az a gondolat, hogy Dugonicsnak szobrot emelnek, de a terv terv maradt.<sup>6</sup> Sőt, 1830-ban írói kört akart létrehozni a város ifjúsága azzal a céllal, Dugonics ama gondolata megvilágításának szándékával, mely szerint: „Vajha mindenenket magyarul olvashatna a magyar. Anyai nyelven béköszöntött igazságok hamar gyökeret verhetnek a termékeny magyar szívekben!” A kör megalakulását nem engedélyezték.

Az írói kör megalakítása csak 1867-ben sikerült „Ifjúsági kör” elnevezéssel.<sup>6a</sup> Programja Dugonics elképzelését és óhaját veszi alapul, mely szerint nemcsak szépirodalmat, de a tudománynak több ágát is szeretné művelni. A körnek tagjai értelmiségi és iparos ifjak voltak”, kik a város népének minden rétegével kapcsolatot tudtak teremteni. 1873-ban a kör Dugonics nevét veszi föl, és a jóváhagyott alapszabályok szerint működik; célja: „A szellemi erő és tevékenység fejlesztése s gyakorlása irodalmi téren; a korszellem igényelte üdvös s szabad eszmék s elvek terjesztése, a magyar nyelv s irodalom fejlesztése s tökélyesbítése.”<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Vö. Reizner János: Szeged története, Szeged, 1889. I. köt. p. 362—367.

<sup>5</sup> Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások, Szeged, 1820. I. rész, p. XIV.

<sup>6</sup> Vö. Nacsády József, A szegedi parasztnovella keletkezése, Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 11. sz. p. 74.

<sup>6a</sup> Reizner János: Szeged története, Szeged, 1900, III. k. 151. l.

<sup>7</sup> Vö. Nacsády József, i. m. p. 76.

A kör részt vesz a Dugonics-szobor felállításának munkájában, (még Liszt Ferenc is megígéri, hogy „hangversenyt ad a szoboralap javára”), továbbá ébren tartja az 1848-as szabadságharc eszméit, felkelti a város érdeklődését az irodalom, a művészetek iránt nagy költőink, íróink évfordulóinak megünneplésével, felolvasó ülések rendezésével, cikkeket, tanulmányokat írnak haladó hagyományainkról, és a szellemi élet megpezsdülésében mindenütt Dugonics neve szerepel. A Dugonics-szobor leleplezése alkalmából Dugonics-album-ot adnak ki (1876), melyben az író műveiből válogatott szemelvényekkel igyekeznek népszerűsíteni Dugonics életművét, sőt, a Szegedi Híradóban állandóan cikkeznek Dugonicsról.

A Dugonics-kultusz egyik legérdekesebb eredménye az, hogy a város polgárságának a figyelmét a parasztság életére, problémáira irányítja. Megkezdődnek Kovács János és Kálmány Lajos néprajzi kutatásai, és tanulmányaik az 1870-es évek második felében és a 80-as évek elején egymás után jelennek meg, ugyanakkor a közérdeklődés központjába kerül a szegedi népköltészet Szeged haladó hagyományaiival. Ebbe a sajátosan szegedi, a „néppel a népért” munkálkodó légkörbe kerül 1788-ban Mikszáth, ebben a légkörben talál magára Gárdonyi, s ebben válik a Szeged környéki szegény parasztság legnagyobb és legművészebb ábrázolójává: Tömörkény István.

Az 1892-ben megalakult Dugonics Társaság a Dugonics Kör programjának egyenes, szellemi örököse, csakhamar az ország vidéki irodalmi társaságainak legtekintélyesebbje lesz.

Ezek után, a XIX. század távlatából világosan látszik, hogy az egymást követő generációk milyen módon igyekeztek modernné tenni Dugonics életművét, neve dicsőségéhez felemelni műveit, Dugonics személyiségét és érdemét szinte legendává avatni, a mindenkori társadalmi és politikai körülményeknek megfelelően. Íróink esetében nem az életmű hatott, hanem neve – a személyes példaadás emlékével: „Magyar könyveket írt, pedig a köznép számára s ízlésére; mivel gondolta, hogy ha az egyszer a mulatságos könyveket megszereti, majd a hasznosabbakat is előveszi, és a szükséges világosodásra s kiderülésre vezető hasznos esméreket gyűjtögetni fogja.”<sup>8</sup>

Ugyanis, világosan látta, hogy a „deákos tudományok mellett Nemzetünknek csak parányi része juthat a kulturára, arra is erőltetettre, minthogy ami nem sajátja a nemzetnek, az nem is válhat természetessé: a köznép pedig, vagy dereka a nemzetnek, mellytül ennek ereje és hathatossága függ, legkisebb vétke nélkül a hasznos esméretekül örökre megfosztatik, és az országnak irtóztató kárával a legügyetlenebb tudatlanságra kárhozzatik.”<sup>9</sup> Ezen a fogyatkozson akart Dugonics segíteni.

Szeged város sajátos gazdasági és politikai helyzeténél fogva már a XIX. század elején Dugonicsot választotta hőséül, eszményképéül, kiben megtestesítette mérsékelt, de határozottan megformált kulturális és szabadságtörekvéseit. A rendszer szempontjából nem volt veszélyes „szent”, hiszen a Martinovics-féle összeesküvést elítélte, de idővel, kultusza révén, nevének mozgósító ereje támadt, és sokkal nagyobb lett a „legenda” segítségével, mint azt életműve megérdemelte volna. Minden közösség a kor szükséglete szerint adoptál egy-egy író, s a maga arcára formál, hogy mint tükörben lássa önmagát; így aztán megtörténik, hogy kicsi írókat tesz nagygyá és nagyokat kicsivé. Vergilius – többek között – volt varázsló, keresztény, allegorikus moralista; Goethe az optimizmus mestere és

<sup>8</sup> Magyar példabeszédek és jeles mondások, i. m. p. XXIV.

<sup>9</sup> I. m. p. XXIII.

az öngyilkosság professzora; Victor Hugo a költészet folyamainak forrása és a nagy republikánus.

Virág Benedek a Kazinczyhoz írt 1803. február 9-én kelt levelében a magyar egyetemi ifjúság megmentőjét látja Dugonicsban: „Ha őt nem adta volna a Gondviselés Universitásunknak, oda lett volna a magyar ifjúság.”<sup>10</sup>

A XX. század elején Prónay Antal számára „az erények összességét jelenti ez a halhatatlan nagy név: Dugonics”.<sup>11</sup> 1918-ban, halálának századik évfordulójának rendezett szegedi ünnepeken: „a magyarság erős oszlopa”.<sup>12</sup>

Móra Ferenc alig néhány évvel később már csak „A jó öreg Dugonicsot”, a tréfacsinálót, a „Magyar Példabeszédek és jeles mondások összegyűjtőjét” látja benne, kit – szerinte – ez a műve „teszi halhatatlanná”, ami egyebet írt, az már régen „ereklyévé száradt minden”.<sup>13</sup>

Dugonics és hívei azt hitték, hogy nevét az Etelka című regénye teszi halhatatlanná a kései utókor számára, valójában – Móra Ferenc tanúsága szerint is – a Magyar példabeszédek és jeles mondások című gyűjteménye tartja fenn az idő rostáján.

*Madácsy László*

#### ANDRÁS DUGONICS

Le cent cinquantième anniversaire de la mort d'András Dugonics, écrivain hongrois, né à Szeged en 1740, donne lieu à évoquer sa mémoire et à étudier les causes de son succès littéraire.

C'est son roman, intitulé Etelka, paru en 1788, d'ailleurs très médiocre qui l'a rendu célèbre. La critique hongroise en a démontré les faiblesses, mais le public hongrois l'a accueilli ce qu'il avait cherché dans le roman de Dugonics.

Les intentions du public et de l'auteur coïncidaient. Dugonics a été l'„écho sonore” de son temps.

Le phénomène de sa renommée se présentait d'une façon intéressante au cours du XIX<sup>e</sup> siècle.

Au lieu que l'oeuvre rende l'auteur toujours vivant, c'est à vrai dire le nom de l'auteur que fait durer son oeuvre.

Le nom de Dugonics déjà connu entraîne après soi un grand respect traditionnel.

Un nom littéraire une fois repris et enchaîné dans la série des illustrations nationales, a des chances d'y rester longtemps maintenu.

La fidélité des admirations de groupe, l'hommage de la ville de Szeged, l'influence de l'enseignement assuraient les garanties de durée du nom de Dugonics.

*László Madácsy*

<sup>10</sup> Perényi József, Dugonics András „Tudakossága”, Sátoraljaújhely, 1904. p. 3.

<sup>11</sup> Dugonics András életrajza, Szeged, 1903. p. 228.

<sup>12</sup> Dugonics András halálának századik évfordulóján, A Dugonics Társaság kiadása, Szeged, 1918. p. 30.

<sup>13</sup> Napok, holdak, elmúlt csillagok, A jó öreg Dugonics, Szeged, 1936. p. 4.